

İŞÇİ SENDİKALARININ TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİNDE SOSYAL HİZMET UNSURLARININ İNCELENMESİ¹

Burak Küsmez² - Abdurrahman Sefa Ulu³

²ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8914-5801

³ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1023-2513

Öz

Sosyal hizmet ortaya çıkışı itibarıyla sosyal politikanın unsurlarıyla yakından ilişkili bir meslek ve disiplindir. Sendika ve sosyal hizmet ilişkisi 19.yy'ın sonunda somut olarak ortaya çıkmış, sosyal hizmet uzmanları özellikle ABD'de sendikal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Toplu iş sözleşmeleri geçmiş dönemlerden beri işçilerin sosyal hak kazanımlarında önemli yer edinmiş-tir. Günümüz sendikacılığının eksikliklerinden biri olan ücret dışı konuların işçilerin ihtiyaç-ları doğrultusunda yeniden şekillendirilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla araştırmanın genel amacı, toplu iş sözleşmelerinde göze çarpan sosyal hizmet bakış açısının eksikliğini ortaya koymaktır. Bu amaçtan hareketle belge incelemesi yöntemi kullanılarak, genel işler iş kolunda ve gemi yapımı ve deniz taşımacılığı, ardiye ve antrepoculuk iş kolunda faaliyet gösteren ve alanlarında üye sayısı olarak ilk üçte yer alan iki işçi sendikasının son üç yılda imzaladığı 42 toplu iş sözleşmesi genelde sosyal hizmet perspektifinden incelenmiştir. Verilerin analiz edilmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Veri analiz sonuçlarına göre, işçilerin ilişkili olduğu sistemlerin yalnızca ücret üzerinden ele alındığı, iş dışı yaşamın yeterince önemsenmediği, toplu iş sözleşmelerinde sosyal hizmet bakış açısının eksikliği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: sendika, sosyal hizmet, sosyal politika, toplu iş sözleşmesi

Atıf için:

Küsmez, B. ve Ulu, S. A. (2020). İşçi sendikalarının toplu iş sözleşmelerinde sosyal hizmet unsurlarının incelenmesi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 9 (24), 246-267.

¹ Bu çalışma X. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi'nde sunulan ve tam metin bildiri olan yayımlanan "İşçi Sendikalarının Toplu İş Sözleşmelerinde Sosyal Hizmet Unsurlarının İncelenmesi: Genel İşler İş Kolu Örneği" başlıklı çalışmanın genişletilmiş halidir.

² Arş. Gör., Yalova Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Yalova, Türkiye

E-posta: burak.kusmez@yalova.edu.tr

³ Arş. Gör., Yalova Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Yalova, Türkiye

E-posta: abdurrahman.ululu@yalova.edu.tr

INVESTIGATION OF SOCIAL WORK ELEMENTS IN COLLECTIVE LABOUR AGREEMENTS OF LABOUR UNIONS

ABSTRACT

Social work is a profession and discipline that is closely related to the elements of social policy in terms of its emergence. The union and social work relationship emerged concretely at the end of the 19th century, and social workers engaged in labour union activities particularly in the United States. Collective labour agreements have gained an important place in the social rights of workers since past periods. It is thought that non-wage issues, which is one of the deficiencies of today's labour unionism, should be reshaped in line with the needs of the workers. Therefore, the general purpose of the study is to reveal the lack of social work perspective that stands out in collective labour agreements. For this purpose, 42 collective labour agreements, which were signed by two labour unions which is in the top three in terms of the number of members operating in general affairs and shipbuilding and marine transportation, storehouse, and warehousing business were examined from the generalist social work perspective by using the document analysis method. Content analysis method has been used to analyze the data. According to the result of data analysis, it was determined that the systems related to the workers were handled only on wage, non-working life was not given enough importance, and the lack of social work perspective in collective labour agreements has been determined.

Keywords: *labour union, social work, social policy, collective labour agreement*

Giriş

İşçi sendikaları, imzaladıkları szleşmeler ile işçiler iin hak kazanımları sağlayan kurumlardır. İmzalanan toplu iş sözleşmelerine eklenecek maddeler, işçilerin iş ve iş dışı yaşamında tabii olacağı koşulları şekillendiren maddelerdir. Toplu iş sözleşmelerinin oluşturulma sürecinde sosyal hizmet bakış açısının eklenmesi hem işçiler hem de işverenler için olumlu çıktılar elde edilmesini sağlayabilir. Zira işçilerin verimlerinin artması, işveren için de bir kazanıma yol açacaktır.

İşçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde, ortak iktisadi ya da toplumsal hak ve kazanımları korumak ve geliştirmek için en az yedi kişi ile kurulabilen, bir işkolunda aktif olmak adına oluşturulan “tüzel kişilik” olan sendikalar (Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu, 2012), ile sosyal hizmetin tarihsel olarak ilişkisini ortaya koyan birçok çalışma mevcuttur (Alexander, Lichtenberg ve Brunn, 1980; Ashenberg Straussner ve Phillips, 1988; Karger, 1989; Hays ve Boorstin, 1997; Reisch, 1998; Trattner, 1999; Reisch ve Andrews, 2001; Axinn ve Stern, 2001; Blau ve Abramovitz, 2003; Scanlon ve Harding, 2005; Rosenberg ve Rosenberg, 2006; Reisch, 2009).

Bu tarihsel ilişkinin günümüze yansımalarını görebilmek için “20 nolu genel işler iş kolu ve 16 no’lu gemi yapımı ve deniz taşımacılığı, ardiye ve ant-repoculuk iş kolunda” (İşkolları Yönetmeliği, 2012) faaliyet gösteren iki işçi sendikasının toplu iş sözleşmeleri incelenmiştir. İncelemeden elde edilen veriler değerlendirilirken kişisel ve toplumsal meseleleri, bir bütün içinde ele alan, sistemlerin birbirleriyle ilişkili olduğunu ve bu ilişkilerin gözetilmesi gerektiğini ileri süren genelci sosyal hizmet yaklaşımı (Miley, O’Melia ve Du-Bois, 2017, s.7) kullanılmıştır.

Sendikalar ile sosyal hizmet disiplininin köken olarak ilişkili olması bu araştırmanın ortaya çıkmasında etken olmuştur. Bu ilişkinin somut olarak ortaya koyulabilmesi için ise toplu iş sözleşmeleri incelenmiş, bu sözleşmelerde var olan ilişki ya da eksiklikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Buradan hareketle araştırmanın genel amacı, toplu iş sözleşmelerinde göze çarpan sosyal hizmet bakış açısı eksikliğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda řu soruya yanıt aranmıştır: İşçi sendikalarının toplu iş sözleşmelerinde sosyal hizmet unsurlarının sıklığı nedir ve bu unsurlar genelci sosyal hizmet yaklaşımına uygun mudur?

SOSYAL HİZMET VE SENDİKA İLİŐKİŐİ

Sosyal hizmet disiplini ile işçi sendikaları arasındaki ilişkiyi tarihsel olarak ele alan çoğu çalışma benzer noktalara değinmektedir. Öyle ki tarihsel olarak irdelendiğinde sosyal hizmet ve işçi sendikalarının başlangıçta birlik olarak

hareket ettikleri ancak sonrasında birbirlerinden uzaklaştıkları ve farklı gündemleri benimsedikleri görülmektedir (Karger, 1989, s.2, Scanlon ve Harding, 2005, s.11).

Sosyal hizmetin bir “sosyal reform” enstrümanı olarak görülmesi “yardım evlerinin (settlement house)” kurulması ile gerçekleşmiştir. Zira ilk yardım evi 1884 yılında Londra’da kurulmuştur ve sosyal reformun benimsediği görüşleri olduğu gibi temsil eden bir yapıdadır (Acar ve Çamur Duyan, 2003, s.7). Yardım evleri “çevresel reform” kavramı üzerine yaptığı vurgularla dikkat çekmiş; ev, sağlık yardımı, işsizler için istihdam arayışı, dil öğretimi, mesleki eğitim gibi konularda insanlara yardımlar sunmuşlardır (Duyan, Özgür Sayar ve Özbulut, 2008, s.13). 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde “yardım evleri hareketi (settlement house movement)” sosyal hastalığın altında yatan asıl nedenler olarak gördüğü; yoksulluk, işsizlik ve ekonomik eşitsizliğin yanı sıra, çalışan kadınların ve yetimlerin hakkını savunmak adına koruyuculuk faaliyetlerinde bulunmuş ve düşük ücretli işçilerin şartlarının iyileştirilmesi adına inisiyatifler kullanmıştır (Trattner, 1999, s.12). Yardım evleri hareketi ile dönemin sosyal hizmet uzmanları düşük ücretli işçilere yönelik örgütlenme ve gelir desteği faaliyetlerinde bulunmuşlar ve bu faaliyetleri mesleki görev olarak görmüşlerdir. Sosyal hizmet uzmanlarının düşük ücretli işçilerle ilgili faaliyetleri herhangi bir ideolojik görüşe ya da politik unsurlara bağlı olmamıştır (Reisch ve Andrews, 2001, s.38).

“İlerici Hareket” olarak adlandırılan 1890-1920 yılları arasında sosyal hizmet aktivistleri ve işçi eylemcileri; gelir eşitsizliği, büyük göç hareketleri ve kentleşme gibi toplumsal sorunlara dair oluşan tepkinin baş aktörleri olmuşlardır. İlgili hareket, hükümetler üzerinde sosyal refaha dair düzenlemeler yapmak, kadınların seçim hakkı elde etmesini sağlamak, çocuk işçiliğine dair çözümler üretmek, sağlık koşullarını iyileştirmek, çalışma sürelerini düzenlemek gibi konularda ciddi baskı oluşturmuştur (Hays ve Boorstin, 1997, s.1887). Ancak ilgili dönemde meslekler arası ayırım yapmak oldukça güç olmuştur. Çünkü o dönem gazetecilerin, sosyal reformistlerin, sosyal hizmet aktivistlerinin ve işçi eylemcilerinin rolleri keskin şekilde birbirlerinden ayrı olmamıştır. Örneğin Jane Addams, Lilian Wald ve Florence Kelly gibi toplum merkezlerinin kurucuları olan isimler aynı zamanda kadın ve çocuk işçiler alanında reform ve işçi haklarında yapılması gereken düzenlemeler için sembol isimler haline gelmişlerdir (Scanlon ve Harding, 2005, s.11). Jane Addams ve Lilian Wald gibi isimlerin ilgili alanlarda üstlendikleri roller beraberinde somut adımların atılmasını da getirmiştir. Öyle ki “Ulusal Kadın Sendikaları Birliği” iki ismin desteğiyle oluşmuştur. Bunun yanı sıra “toplum merkezlerinin” kadın işçilere örgütlenme için sağladıkları imkanlar “Amerika’nın Kıyafetli Kıyafet İşçileri” isimli birliğin oluşmasında da etken olmuştur (Axinn ve Stern, 2001, s.27). Ayrıca toplum merkezi çalışanlarından olan M. McDowell da “Kadın Gömlekçiler Birliği, Dorcas Federal Çalışma Birliği ve Chicago Kadın Sendikalar Birliği” isimli birliklerin kurulmasında aktif rol almıştır (Ro-

senberg ve Rosenberg, 2006, s.296). Kurulan bunca sendikanın yanı sıra, kadın işçilerin sendikalaşmasının kökenine dair çalışmalar yapan Gladys Boone, 1890'lı yıllarda Chicago'da sosyal hizmet ile emek arasında sayısız iş birliğinin olduğunu ileri sürmüştür (Boone, 1942, akt. Ashenberg Straussner ve Phillips, 1988, s.109). Dönemin aktivistleri sendikalaşmayı ya da birlik kurmayı yalnızca maaşların ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi olarak değil, aynı zamanda alıcılar için hizmetlerin iyileştirilmesi olarak değerlendirmişler ve bu düşünceyle faaliyetlerde bulunmuşlardır (Alexander, Lichtenberg ve Brunn, 1980, s.216).

Sosyal hizmetin bu erken yıllarında bazı farklılıklar dikkat çekmeye başlamış, bu farklılıklar beraberinde görüş ayrılıklarını getirmiştir. Öyle ki yardım evlerinin benimsediği “aktivist rol” ile hayırseverlik kurumu dernekleri hareketinin vurguladığı “vaka çalışması” sosyal hizmet içinde bir bölünmeye yol açmıştır (Rosenberg ve Rosenberg, 2006, s.296). Sosyal hizmetin böylesi bir bölünme yaşamasındaki sebepler genel olarak mesleğe dair yapılan eleştiri ve saldırılar olmuştur. 1915 yılında düzenlenen “Ulusal Yardım Kurumları ve Düzenlemeler Konferansı” (ki kabul edilen ilk sosyal hizmet konferansıdır ve 2 yıl sonra adı “Ulusal Sosyal Hizmet Konferansı” olarak değiştirilmiştir) bu tenkitlerden birine ev sahipliği yapan bir konferans olmuştur. Burada konuşan Flexner, sosyal hizmetin profesyonel olarak bir altyapıya sahip olmadığını, sosyal hizmet uzmanlarının belirli bir beceriye ihtiyaç duymadıklarını, tek yapmaları gerekenin diğer profesyonellerin faaliyetlerini koordine etmek olduğunu iddia etmiş, böylesi bir konferansta sosyal hizmet mesleğini sert bir dille eleştirmiştir. Hatta Abraham Flexner daha da ileri gitmiş ve sosyal hizmetin gerçek bir meslek olmadığını zira gerçek bir meslek olsa “zeka ile çabayı” eş anlamlı olarak algılamayacağını da ileri sürmüştür. Bu sert eleştirinin neticesi olarak sosyal hizmet topluluğu siyasetten uzaklaşmış ve bilimsel bir altyapı oluşturma faaliyetlerine girişmiştir (Blau ve Abramovitz, 2003, s.248). Bunun yanı sıra, I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan baskıcı yapı sosyal hizmet uzmanlarının var olan çalışmalarını da etkilemiştir. Lillian Wald ve Emma Goldman gibi işçi organizasyonlarıyla ilgili ön planda olan ve sosyalist siyasette etkin olan isimler tutuklanmış ve sınır dışı edilmiştir. Adams, Kelley ve Wald gibi radikal ve pasifist sosyal hizmet aktivistleri ise yerel mahkemeler tarafından soruşturular geçirilmiş, devletin finanse ettiği gazeteler, politikacılar ve sağcılar tarafından yoğun eleştirilere tabii tutulmuşlardır (Reisch, 2009, s.54). Tüm bunlar, emek ile sosyal hizmet ilişkisinin kısa süreli olmasına neden olmuştur. I. Dünya Savaşı'nı takip eden “muhafazakâr yıllarda”, yardım evleri politik etkinliğini azaltmıştır. Bunun ardından sosyal hizmet topluluğu psiko-dinamik teoriyi benimsemiş, odağını sosyo-ekonomik çevreden vaka çalışmasına doğru değiştirmiştir (Ashenberg Straussner ve Phillips, 1988, s.110).

Sosyal hizmetin bir meslek olarak kendini var etme çabası somut olarak 1917 yılında olmuştur. Mary Richmond'ın yazmış olduğu “Sosyal Teşhis” ki-

tabı sosyal hizmetin bir meslek ve disiplin olarak var olduğunu ileri sürmüştür. Richmond; Baltimore, Philadelphia ve New York'ta bulunan "Hayırseverlik Kurumu Dernekleri (Charity Organization Societies)" nde yaptığı mesleki çalışmalar ile iyi niyetle yapılan gönüllülük faaliyetleri arasında bir sınır oluşturmuştur. Richmond'un ortaya attığı "inceleme-tanı-tedavi" metodu sosyal hizmetin hem bilimsel hem de mesleki olarak bir dayanağının oluşmasında etken olmuştur (Reisch, 1998, s.167). Richmond'un vurguladığı bireylere "sosyal çevre" aracılığıyla ulaşma hususu bu dönemde dikkat çekmiştir. Bu görüşe göre daha önce bu perspektiften incelenmeyen "alkolizm, okulu asma, aile içi çatışma" gibi unsurlar birey ve sosyal çevre ilişkisi bağlamında ele alınır olmuştur (Reisch, 2009, s.54). Ancak sosyal hizmetin böyle bir yaklaşım benimsemesi, sendikaların sosyal hizmete duyduğu güveni azaltmıştır. Özellikle bir vaka çalışanın istemeden sendika çalışmalarını baltaması bu durumu daha da belirginleştirmiştir. İşsizliği önemli bir sosyal sorun olarak gören bir vaka çalışanın, işsiz danışanlarına sunduğu "grevleri ortadan kaldırmak için aktif rol alma" teklifi sendikaların sosyal hizmete bakışlarının olumsuz olmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra bir aile vaka çalışanın, gelir artışının aile içi çatışmayı azaltacağı varsayımından hareketle, bir danışanın müdahale planında işverene sunduğu "yedi gün çalışma" teklifi de sendikaların büyük zorluklarla kazandığı altı günlük çalışma hakkını baltayan bir teklif olmuştur (Ashenberg Straussner ve Phillips, 1988, s.110).

Sosyal hizmette yaşanan bu dönüşüm, sosyal hizmet uzmanlarının sendikal çalışmalarını azaltmıştır. Başka işçiler ya da dezavantajlı gruplar için hak arayan nitelikteki sendikal faaliyetlerde daha az rol alan sosyal hizmet uzmanları, kendi aralarında bir sendikalaşmaya gitmek zorunda kalmıştır. 1933 yılında bir grup kamu çalışanın kurduğu "Sosyal Hizmet İşçileri Sendikası" (Rosenberg ve Rosenberg, 2006, s.297), bu sendikaların ilki olmuştur. İlerleyen yıllarda da sosyal hizmet uzmanları çeşitli sendikalarla örgütlü olmaya çalışmışlardır ancak bu durum sosyal hizmet uzmanları içerisinde bir örgütlülük faaliyetinden öteye gidememiştir.

Sosyal Hizmet ve Toplu İş Sözleşmesi İlişkisi

Toplu iş sözleşmesi terimi temelde "toplu pazarlık" kavramına vurgu yapan bir terimdir. İlk olarak "toplu pazarlık" terimi 1891 yılında İngiltere'deki endüstri ilişkileri alanının kurucularından ekonomi teorisyeni Beatrice Webb tarafından kullanılmıştır. Sidney Webb ile yaptıkları çalışmada ikili, toplu iş sözleşmesini "işçilerin bir araya gelerek, istihdam şartları ve koşullarına dair konuları müzakere ettikleri ve buradan çıkan sonuçları temsilcileri aracılığıyla işverene gönderdikleri" bir süreç olarak tanımlamışlardır. Burada yapılan vurgulardan biri de "çalışma koşullarının iyileştirilmesi" olmuştur (Akt. Doellgast ve Benassi, 2014, s.2). Toplu iş sözleşmelerinin yarattığı etki ise geçtiğimiz yüzyıl boyunca oldukça olumlu olmuştur. Öyle ki toplu iş sözleş-

meleri, işçilerin gelirlerini artırma, çalışma koşullarını iyileştirme ve eşişsizliği azaltma mekanizması olarak işçilere hizmet eden önemli bir “kurum” işlevi görmüştür (Hayter, Fashoyin ve Kochan, 2011, s.226).

Toplu pazarlığın işçi yararına olması, onun uluslararası bir boyut kazanmasında etkili olmuştur. Bu doğrultuda sendikal özgürlüğün ve toplu pazarlık hakkının uluslararası hukukta güvence altına alınması amacı ile ILO’nun 87. ve 98. Sözleşmeleri düzenlenmiştir. Kamu görevlilerinin sendikal hakkı ve toplu pazarlık hakkı içinse 151 sayılı ILO sözleşmesi düzenlenmiştir. Türkiye’de 1951 yılında 98 sayılı sözleşme, 1992’de 87 sayılı sözleşme ve 1993 yılında da 151 sayılı sözleşmeler onaylanarak i hukuka dahil edilmiştir (Başbuğ, 2013, s.221). Sendikal örgütlenmenin sağladığı en büyük imkn olan toplu sözleşme hakkı da yine anayasamızın 53. maddesinde düzenlenmiştir. Bu düzenleme “İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve alışma Őartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler. ...” (T.C. Anayasası, 1982) Őekliyle kabul edilmiştir. Bu madde sayesinde işçilerin büyük kazanımlar sağladığı toplu iş sözleşmeleri anayasa ile güvence altına alınmıştır. Toplu iş sözleşmelerinin sosyal hizmet disiplini ile var olan bağlantıları ilgili maddede geçen “sosyal durumları” ifadesiyle ortaya çıkmaktadır. Zira işçilerin iş dışı yaşamları onların işe olan tutumlarını da etkileyebilmektedir.

Çalışma ile yaşamın geri kalanının iki ayrı dünya olduğuna dair var olan inanç, zamanla kendisini rten bir inanç olmuştur. Zira insanlar günün sadece belirli bir bölümünde çalışmakta, geri kalan vakitlerde ailevi, kişisel, sosyal vb. birçok konuda faaliyet göstermektedirler (Kanter, 1977, s.8). İş dünyasında gerçekleşen “devrim”, işçilerin işlerine yönelik algısını değiştirmiş, iş yaşamlarının yalnızca creti değil aynı zamanda toplumsal ve sosyal unsurları da barındırması gerektiği düşüncesini benimsemelerine yol açmıştır (Kurzman ve Akabas, 1981, s.52). Bütünleşik ve çok yönlü bir yaklaşımı benimseyen genelci sosyal hizmet bu noktada tam olarak bir bağlantı ortaya koymaktadır. Zira kişisel ve kolektif sorunların karşılıklı bir etkileşim içinde olduğunu kabul eden genelci sosyal hizmete göre, insan; toplum, mahalle, karmaşık organizasyonlar, iş, resmi örgütler, aileler, bireyler gibi çok çeşitli sistemlerle ilişki içerisindedir (Miley, O’Melia ve DuBois, 2017, s.8). Aile ilgili sistemlerin en önemlilerinden biridir. Sendikaların imzaladııkları toplu iş sözleşmelerinde aile-iş ilişkisini iyi kurmaları, bu ilişkiyi kurarken makro boyutta değişimler yaratabilmeleri beklenebilir. İş-aile ilişkisinin toplu iş sözleşmelerinde iyi bir Şekilde sunulabilmesi, işçinin işverenin gözünde tek olmadığı gerçeğini doğurabilir (Berg, vd., 2013, s.496). Bu bakış açısının oluşturulabilmesinde sosyal hizmet disiplini önemli bir rol oynayabilir ki genelci sosyal hizmet yaklaşımının vurguladığı önemli ögelerden birinin aile olması bunu kanıtlar niteliktedir.

İşçi sendikaları, toplu iş sözleşmeleri ile yalnızca maddi haklar kazanımları değil aynı zamanda bahsedilen sosyal hak kazanımları için de mücadele etmektedir. İşçiyi yalnızca bir çalışan olmaktan çıkaran bu sosyal haklar, onu

sadece işyerinde çalışan bir emek gücü olarak görmemeyi ve işçinin yaşamındaki “baba, eş, çocuk” gibi rollerinin de vurgulanmasını gerektirir. Dolayısıyla toplu iş sözleşmelerinde ilgili hususlarda eklemeler yapılması, bu eklemelerde “genelci sosyal hizmet” perspektifinden faydalanılması, işçilerin ve işverenlerin kazanımlarını artırıcı etki yaratabilir.

YÖNTEM

Bu başlık altında araştırmanın yöntemine yer verilmiştir.

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden belge (doküman) incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Belge incelemesi yöntemiyle geçmişte yer alan olgular, resim, tutanak, arşiv belgeleri gibi belgeler taranarak istenilen bilgiler elde edilebilir (Gürbüz ve Şahin, 2018).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye’deki tüm işçi sendikalarının imzaladığı toplu iş sözleşmeleri oluşturmaktadır. Örneklem belirlenmesinde ise, rastgele metotlar ile evrenden bir örneklem grubu belirlemeye ve sonrasında bu grup arasından araştırmaya en çok katkı yapacağı düşünülen bir alt grubun belirlenmesine dayanan nitel araştırma örnekleme yöntemlerinden “amaçlı rastgele örneklem” (Tashakkori ve Teddlie, 2010, akt., Baltacı, 2018, s.258) yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda iş kolları arasından rastgele metal, gıda, gemi yapımı ve deniz taşımacılığı, ardiye ve antrepoculuk (kısaca “deniz iş kolu” olarak kullanılacaktır) ve genel işler iş kolları seçilmiş, bu iş kollarından sendikalaşma oranının en yüksek olduğu “genel işler iş kolu” (Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi, 2018) ile sözleşmelere ulaşmanın kolay olduğu deniz iş kolu örneklem olarak belirlenmiştir. Örneklem belirlenmesinin ardından, genel işler iş kolunda faaliyet gösteren ve üye sayısı olarak ilk üçte yer alan bir işçi sendikasının son üç yılda imzaladığı 21 toplu iş sözleşmesi ile deniz iş kolu alanında faaliyet gösteren ve üye sayısı olarak ilk üçte yer alan bir işçi sendikasının 21 toplu iş sözleşmesi incelenmiştir. Toplu iş sözleşmelerine ulaşmanın hukuki olarak kolay olmaması nedeniyle incelenen toplu iş sözleşmesi sayısı 42 ile sınırlı kalmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analiz edilmesinde, yazılı ve diğer içeriklerin nesnel ve sistemli bir biçimde incelenmesini sağlayan “içerik analizi” yöntemi (Gülbahar ve Alper, 2009, s.100) kullanılmıştır. İçerik analizi veri setinde direkt olarak anlaşılmayan ancak sınıflama yolu ile temaların oluşturulmasını ve bu temalar arası

ilişkilerin ortaya çıkarılmasını öngörür (Wolcott, 2009, s.29). Bu doğrultuda ulaşılan toplu iş sözleşmelerinde sosyal hizmetle ilgili olduğu düşünülen maddeler ücretle ilişkili ve ücret dışı (bkz. Tablo 1) olmak üzere iki kategoriye ayrılmış, bu kategoriler altında sosyal hizmetle ilişkili olduğu düşünülen maddeler belli başlıklar altında incelenmiş, kodlama ya da kodlamayla ilgili nicel verilere yer verilmemiş, bunun yerine sözleşme maddelerinden bölümler alınarak çıkarımlar yapılmıştır.

Tablo 1. cretle İlişkili ve İlişkili Olmayan Maddeler

ÜCRETLE İLİŞKİLİ MADDELER			
GENEL İŞLER İŞ KOLU		DENİZ İŞ KOLU	
Madde Başlığı	Bulunduğu Sözleşme Sayısı	Madde Başlığı	Bulunduğu Sözleşme Sayısı
Aile Yardımı	19	Aile Yardımı	3
ocuk Yardımı	19	ocuk Yardımı	3
Yemek Yardımı	21	Yemek Yardımı	3
Ulaşım Yardımı	16	Ulaşım Yardımı	5
Yakacak Yardımı	15	Yakacak Yardımı	1
Bayram İkramiyeleri	16	Bayram İkramiyeleri	3
Doğum Yardımı	20	Doğum Yardımı	11
Evlenme Yardımı	21	Evlenme Yardımı	6
Sosyal Yardım Paketi	6	Sosyal Yardım Paketi	3
ğrenim Yardımı	18	ğrenim Yardımı	1
Sünnet Yardımı	10	Sünnet Yardımı	0
Giyim ve Koruyucu Eşya Yardımı	21	Giyim ve Koruyucu Eşya Yardımı	15
Ölüm Yardımı	21	lm Yardımı	12
Engelli İşçi ve çocuğuna Yapılan Yardım	3	Engelli İşçi ve çocuğuna Yapılan Yardım	0
Tabii Afet Yardımı	21	Tabii Afet Yardımı	1
ÜCRETLE İLİŞKİLİ OLMAYAN MADDELER			
GENEL İŞLER İŞ KOLU		DENİZ İŞ KOLU	
Madde Başlığı	Bulunduğu Sözleşme Sayısı	Madde Başlığı	Bulunduğu Sözleşme Sayısı
Yıllık cretli İzinler	19	Yıllık cretli İzinler	4
Ücretli Sosyal İzinler	16	cretli Sosyal İzinler	17
Ücretsiz Mazeret İzni	15	cretsiz Mazeret İzni	4
Dini Görevlerin İfası	10	Dini Görevlerin İfası	0
Engelli İşçilere Yardım ve Hafif İşlere Nakil	8	Engelli İşçilere Yardım ve Hafif İşlere Nakil	0
Refakatçi Yardımı	7	Refakatçi Yardımı	0
Dinlenme Yardımı	10	Dinlenme Yardımı	1
Sağlıklı Yaşamı Teşvik ve Sosyal Yaşam	8	Sağlıklı Yaşamı Teşvik ve Sosyal Yaşam	0
Hatıra Ormanlarının Kurulması	7	Hatıra Ormanlarının Kurulması	0
Eşitlik Maddesi	0	Eşitlik Maddesi	10

Tablo 1’de sözleşmelerdeki ücretle ilgili ve ücretle ilgili olmayan sosyal hizmet maddelerinin ayrıldığı başlıklar ve bu başlıkların kaç sözleşmede bulunduğu görülmektedir.

BULGULAR

Sözleşmelerden elde edilen veriler ücretle ilişkili ve ücretle ilişkili olmayan şekilde iki kategoriye ayrılmış ve bu kategoriler altında sosyal hizmetle ilişkili olduğu düşünülen maddelere yer verilmiştir. İlgili maddeler incelenen sözleşmelerden hareketle analiz edilmiştir.

Ücretle İlişkili Maddeler

Aile Yardımı: Aile yardımı başlıklı maddenin genel işler iş kolunda incelenmiş olan sözleşmelerin 19'unda, deniz iş kolundaki sözleşmelerin 3'ünde olduğu görülmüştür. Genel işler iş kolunun aile yardımının, kimi sözleşmelerde devlet memurları yasasına atıfta bulunarak 657 sayılı kanundaki miktarın işçiye ödenmesini sağladığı, kimi sözleşmelerde ise deniz iş kolunda olduğu gibi toplu iş sözleşmesi masasında belirlenmiş olan nakdi miktarın işçiye aile yardımı olarak ödenmesini sağladığı görülmüştür.

Çocuk Yardımı: Çocuk yardımı da aile yardımı gibi genel işler iş kolunda incelenmiş olan sözleşmelerin 19 'unda, deniz iş kolundaki sözleşmelerin 3'ünde yer almaktadır. Genel işler iş kolunda kimi sözleşmelerde memurlara ödenen miktarın aynı şekilde işçilere de ödendiği görülmüştür. İncelenen diğer sözleşmelerde ise toplu iş sözleşmesi masasında belirlenmiş olan nakdi miktarın ödendiği görülmüştür.

Yemek Yardımı: Genel işlerde incelenmiş olan sözleşmelerin tamamında, deniz iş kolundaki sözleşmelerin 3'ünde yemek yardımı yer almaktadır. İşçilerin gün içerisinde ihtiyacı olan yemeği işverenlerin tamamı üstlenmiştir. Bu yardımı bazı işverenler işyerinde yemek vererek sağlarken bazı işverenler nakdi olarak sağlamıştır. Nakdi ödemeler tekdüze bir ücret olarak belirlenmemiş, sözleşmelerde şehir şartları ve işverenlerin imkanları dikkate alınarak farklı yemek yardımı miktarlarına karar verildiği görülmüştür. Deniz iş kolundaki sözleşmelerde işçilerin gemide yemek yemesi gerekliliğinden sözleşme maddesinde yemeğin 3 öğün verileceği belirtilmiş ve bu verilmiş olan yemeklerin kıdem tazminatına etkisi hususunda yemek ücretleri ayrıca belirtilmiştir.

Ulaşım Yardımı: Ulaşım yardımı genel işler işkolunda incelenen sözleşmelerin 16'sında bulunurken deniz iş kolundaki 5 sözleşmede görülmüştür. Genel işlerdeki sözleşmelerin bazılarında işverenlerin, işçilerin işe ulaşımını kolaylaştırmak için ücretsiz servis tahsis ettikleri ya da kendi bünyelerinde bulunan toplu taşıma araçlarının kullanımı için kart tahsis ettikleri görülmüştür. Bazı sözleşmelerde ise ulaşım yardımının nakdi olarak yapıldığı görülmüştür. Deniz iş kolunda ise yine işverenlerin işçilerin gemiye ulaşabilmeleri

için bazı sözleşmelerde harciraah sağladığı, bazı sözleşmelerde ise ulaşım aracı sağladığı grlmştir.

Yakacak Yardımı: Genel işlerde incelenen sözleşmelerin 15’inde, deniz iş kolunda incelenen sözleşmelerin 1’inde yakacak yardımının olduğu grlmştir. Genel işlerdeki sözleşmelerde bu yardım aynı ve nakdi olmak üzere iki farklı Şekilde sağlanmıştır. Aynı olarak yapılan yakacak yardımının sonbahar aylarında işçilere aktarıldığı grlmştir. Nakdi olarak yapılan yardımlarda ise bazı sözleşmelerde her ay yakacak yardımının yapıldığı, bazı sözleşmelerde ise 2 defaya mahsus olmak üzere ödeme yapıldığı grlmştir. Deniz iş kolunda incelenen sözleşmede ise birleştirilmiş sosyal yardımlar içinde yakacak yardımın her ay işçiye creti ile ödendiği grlmştir.

Bayram İkramiyeleri: Genel işlerde incelenen sözleşmelerin 16’sında, deniz iş kolundaki sözleşmelerin 3’nde bayram ikramiyesi olduğu grlmştir. Bayram ikramiyeleri konusunda iki tür ödeme esas alınmıştır. Bunlardan ilki bayramlar için belli bir miktar belirlenerek yapılan demelerken, ikinci durum ise işçilerin yevmiyesi ile belirlenen gün sayısı çarpılarak elde edilen miktarın bayram yardımı olarak ödenmesidir.

Doğum Yardımı: Genel iş kolunda incelenen sözleşmelerin 20’sinde, deniz iş kolundaki sözleşmelerin 11’inde doğum yardımı maddesinin olduğu grlmştir. Genel işler işkolunda bu yardım toplu sözleşme masasında devletin demiş olduğu ocuk yardımından yüksek olarak anlaşılmışsa sözleşmelere madde olarak eklenmiş ve rakam belirtilmiştir. Eğer sözleşme devletin ödeyeceği rakam ile aynı ödemeyi kabul ediyorsa işveren devletin belirlemiş olduğu doğum yardımı miktarına atıfta bulunarak çalışanlarına bu miktarda yardım yapmıştır. Deniz işkolundaki sözleşmelerde ise toplu iş sözleşmesi masasında belirlenen miktarda işçilere nakdi olarak bu yardımın sağlandığı grlmştir.

Evlenme Yardımı: Genel işler iş kolunda evlenme yardımı maddesinin, incelenen tüm sözleşmelerde olduğu görülürken, deniz iş kolundaki sözleşmelerin 6 tanesinde grlmştir. Bu yardım işçinin evlenmesi ve evlilik cüzdanını ibraz etmesi halinde işçiye ödenen yardımlardandır. Sözleşmelerde bu yardım nakdi olarak belirlenmiştir. İşverenin maddi durumuna göre değişkenlik göstermiş ve sözleşmelerin her birinde farklı rakamların olduğu grlmştir.

Sosyal Yardım Paketi: Toplu iş sözleşmelerinde yemek yardımı, yakacak yardımı ve giyim yardımı vb. sosyal yardım maddelerinin hepsinin içinde bulunduğu bir paket olarak hazırlanmıştır. Sosyal yardım paketi ödemelerinin her ay ya da yılın belli dönemlerinde ödenmek üzere düzenlenmiş olduğu grlmştir. Bazı sözleşmelerde bayram yardımı ya da yıllık izin yardımı gibi

maddeleri de kapsadığı görülmüştür. Sosyal yardım paketi maddesi genel işler iş kolunda incelenen sözleşmelerin 6 tanesinde yer alırken, deniz iş kolundaki sözleşmelerin 3'ünde yer almıştır. Bu madde başlığı altında toplanan yardımlar genellikle ayrı başlıklar halinde ödendiği için böyle toplu paket şeklinde olması az rastlanan bir durumdur.

Öğrenim Yardımı: İşçinin öğrenim gören çocuklarına yapılan yardımdır. Genel işler iş kolunda incelenen sözleşmelerin 18 tanesinde, deniz iş kolunda incelenen sözleşmelerin 1 tanesinde mevcuttur. Bu yardım maddesi başlığı altında çeşitli düzenlemeler mevcuttur. Genel işler iş kolu için genellikle işçilerin çocuklarının; ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite öğrenimleri için Eylül ayında bir kereye mahsus olarak sağlandığı görülmüştür. Ancak bazı sözleşmelerde işçinin üniversitede öğrenim gören çocuğu için düzenli burs şeklinde olduğu da görülmüştür. Bu madde başlığı altında sadece işçinin öğrenim gören çocuğu için değil aynı zamanda işçilerin de uzmanlaşması ya da eğitim almaları istenildiği için üniversite okuyan veya yüksek lisans yapan işçiler için de aynı ödemelerin düzenlendiği görülmüştür. Yine bu madde başlığı altında istisna olarak işçi çocuğunun yalnızca okula başladığında değil okul öncesi eğitim aldığına ya da dini kursa gittiğinde de bu yardımın yapıldığı görülmüştür.

Sünnet Yardımı: Genel işler iş kolundaki sünnet yardımının olaya bağlı sosyal yardımlar başlığı altında olduğu görülmüştür. Bu yardım genel işler iş kolunda incelenen sözleşmelerin 10 tanesinde vardır. Sözleşmelerde, çok yaygın olmasa da kültürümüzde yer etmiş bu merasimin, kendine yer edindiği görülmüştür. Deniz iş kolundaki sözleşmelerde sünnet yardımını maddesine rastlanmamıştır.

Giyim ve Koruyucu Eşya Yardımı: İşveren için yasal zorunluluk olan iş sağlığı ve güvenliği ekipmanlarını vermesi bu madde içerisinde ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Yasal zorunluğun dışında işçilerin iş haricinde kullanacağı kıyafetler için giyim yardımları yapılması da bu madde içerisinde düzenlenmiştir. Bazı sözleşmelerde giyim yardımının, işçiler için aynı olarak belirlendiği ve yılın belli dönemlerinde takım elbise ya da benzeri olarak işçiye verilmesi kararlaştırılmıştır. Bazı sözleşmelerde ise nakdi olarak belli bir miktar belirlenmiştir ve "yılın belli dönemlerinde bu ödeme yapılır" şeklinde düzenlenmiştir. Genel işler iş kolunda incelenen sözleşmelerin tamamında, deniz iş kolundaki sözleşmelerin 15'inde bu yardım bulunmaktadır. Deniz iş kolundaki sözleşmelerde bu yardımın, işçinin gemide kullanacağı kıyafetleri işverenin vermesi şeklinde olduğu görülmüştür.

Ölüm Yardımı: Bu başlık altında ölüm riski ile alakalı değişik düzenlemelerde bulunduğu görülmüştür. Sözleşmelerin tamamında aynı düzenlemeler olmamakla beraber genel işler iş kolunda incelenmiş olan sözleşmelerin

tamamında, deniz iş kolundaki sözleşmelerin de 12'sinde bu yardımın olduğu görülmüştür. Bu düzenlemeler içerisinde işçinin iş kazası ya da meslek hastalığı sonrasında ölümü halinde ya da normal ölümü halinde yasal mirasçılarına ödenecek olan nakdi yardım bu başlık altında düzenlenmiştir. Genel işler iş kolu için aynı zamanda sadece işçinin ölmesi değil, anne, baba, eş ya da çocuklarının ölmesi durumunda da nakdi bir yardım yapılması düzenlenmiştir. Deniz iş kolundaki sözleşmelerde işçinin kaza ve ölüm riski yüksek olduğu için işçi ölüm yardımı bedelleri yüksek miktarlarda belirlenmiş olup işçinin yakınıını kaybetmesi halinde herhangi bir yardım söz konusu değildir. Genel işler iş kolu için bu başlık altında nakdi olarak yapılan yardım hariçinde işverenlerin cenaze hizmetlerini üstlendiği ya da cenaze nakil işlemleri için araç tahsis ettiği görülmüştür. Yukarıda sıralanan unsurlar dışında taziyeye çadırı kurulması gibi desteklerin de bu başlık altında düzenlendiği görülmüştür. Deniz iş kolundaki sözleşmelerde ise işçinin ölümü halinde başka bir ülkede bulunması durumunda tüm cenaze işlemlerinin takibi ve masrafları işveren tarafından üstlenilmiştir.

Engelli İşçi ve Çocuğuna Yapılan Yardım: Genel işler iş kolunda incelenmiş olan 21 sözleşmenin 3'nde bu yardıma rastlanmıştır. Bu yardım işçinin varsa engelli çocuğu için yapılan yılda bir defaya mahsus olan nakdi yardımdır. Bu yardım bazı sözleşmelerde işçinin engelli çocuğunun eğitim alması durumunda ödenirken bazılarında şarta bağlanmadan ödenmektedir. Yine bu madde başlığı altında işçinin yalnızca engelli çocuğu olduğunda değil kendisinin de engelli olması halinde bu yardımı alacağı düzenlenmiştir. Deniz iş kolunda ise incelenen 21 sözleşmenin hiçbirinde bu yardım maddesine rastlanmamıştır.

Tabii Afet Yardımı: Genel işler iş kolunda incelenmiş olan tüm sözleşmelerde bu madde başlığı mevcutken deniz iş kolunda incelenen sözleşmelerin 1'inde bu madde başlığı mevcuttur. İşçinin herhangi bir tabii afet ile karşılaştığında ve ne kadar zararı olduğunu bildirdiğinde işverenin ve sendikanın toplu sözleşme masasında belirlemiş oldukları nakdi yardımın işçiye aktarıldığı görülmüştür.

crete İlişkin Olmayan Maddeler

Yıllık cretli İzinler: Genel işler iş kolundaki işyerleri için 4857 sayılı İş Kanunu'nda yıllık izin süreleri hizmet yılı beş yıla kadar olan işçiye 14 gün, beş-on beş yıl arasında olanlara 20 gün ve on beş yıldan fazla olanlara ise 26 gün ücretli izin verilir. Toplu iş sözleşmeleri ile bu süreler artırılmıştır. İncelenmiş olan sözleşmelerden 19'unda bu madde başlığına yer verilmiş ve bireysel iş kanunundaki yasal hakların da artırılarak yeniden düzenlendiği görülmüştür. Deniz iş kolunda ise Deniz İş Kanunu'ndaki yasal yıllık izin sürelerinin

incelenmiş olan sözleşmelerin 4'ünde artırılmış olduğu görülmüş, diğer sözleşmelerde kanuni süreler esas alınmıştır.

Ücretli Sosyal İzinler: Ücretli sosyal izinler maddesi ile evlilik, doğum, ölüm, düğün, tabii afet, ameliyat gibi sebeplerle her sözleşmede farklı günler ya da benzer günler ve unsurlar belirlenerek işçilerin ücretli izinli sayılmaları sağlanmıştır. Genel işler iş kolu için incelenen 21 sözleşmenin 16'sında bu maddeye rastlanmıştır. Deniz iş kolu için incelenen 21 sözleşmenin 17'sinde bu maddeye rastlanmıştır. Genel işler iş kolundaki sözleşmeler için yukarıda sıralanan durumlar sözleşmelerin tamamında aynı olarak bulunmazken verilen izin gününün de her sözleşmeye göre ayrı düzenlenmiş olduğu görülmüştür ancak deniz iş kolundaki sözleşmelerde tanınmış ücretli sosyal izin süreleri birbiri ile aynıdır.

Ücretsiz Mazeret İzni: Bu madde başlığı her sözleşmede farklı şekillerde düzenlenmiştir. Bazı sözleşmelerde mazeret izni işveren kabul esasına dayalı olarak belirtilmiş bazı sözleşmelerde ise mazeret oluşması halinde işçi bu hakkını doğrudan kullanabilir olarak düzenlenmiştir. İşçinin mazeret iznini kullanacağı süreler her sözleşmede farklı zaman dilimleri olarak düzenlenmiştir. Genel işler iş kolundaki sözleşmeler için ücretsiz mazeret izni başlığının incelenen sözleşmelerin 15'inde olduğu görülmüşken, deniz iş kolundaki sözleşmelerin ise 4 tanesinde var olduğu görülmüştür.

Dini Görevlerin İfası: Genel işler iş kolundaki sözleşmelerde dini görevlerin ifası maddesi Anayasanın 24. Maddesine dayandırılarak toplu iş sözleşmelerine eklenmiştir. İncelenmiş olan sözleşmelerin 10'unda bu madde başlığına rastlanmıştır. Sözleşmelerin bazılarında dini görevlerin ifası esnasında ücretli izin verildiği görülürken bazı sözleşmelerde de bu süre ücretsiz izin olarak değerlendirilmiştir. Deniz iş kolundaki incelenen sözleşmelerde ise bu maddeye rastlanmamıştır.

Engelli İşçilere Yardım ve Hafif İşlere Nakil: Genel işler iş kolunda incelenmiş olan sözleşmelerden 8'inde bu madde başlığının olduğu görülmüştür. Madde içerisinde iş kazası ya da meslek hastalığı nedeniyle engelli olmuş işçilerin önceki çalışmış olduğu işlerden daha hafif işlere verileceğine dair hükümler bulunduğu görülmüştür. Yine bu başlık altında engelli işçiler için işyeri kurallarındaki esnetmelere değinilmiştir. Bu esnetmelerin işe geliş gidiş saatlerinde olduğu, aynı zamanda işçinin işe geldiğine dair imza atması ya da kart okutması gerekiyorsa bunun için sağlanan kolaylıklar da ele alınmıştır. Engelli işçilerin işyeri araçlarını kullanmalarında öncelikli olduğu da bu madde altında görülmüştür. Deniz iş kolundaki incelenen sözleşmelerde ise bu maddeye rastlanmamıştır.

Refakatçi İzni ve Yardımı: Çalışan işçilerin gerek kendi hastalıklarında ve gerekse eş ve çocuklarının hastalıklarında, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) veya bu kurumca başka hastanelerde tedavi edilmesi durumunda hastası için refakatçiye lüzum görülmesi halinde refakatçi olarak kalabileceği bu maddede düzenlenmiştir. İşçinin hasta olması halinde de işçiye refakat eden yakınının refakatçi yatak ücretlerini işverenin üstlendiği görülmüştür. Bazı sözleşmelerde ise sadece çalışan için izin verildiği görülmüştür. Genel işler iş kolunda incelenen 21 sözleşmenin 7'sinde refakatçi yardımına rastlanmıştır. Deniz iş kolundaki incelenen sözleşmelerde bu maddeye rastlanmamıştır.

Dinlenme Yardımı: Genel işler iş kolundaki sözleşmelerde dinlenme yardımı işçilerin aileleri ile belirli zamanlarda pikniğe götürülmesi şeklinde düzenlenmiştir. Bu düzenlenen organizasyonun tamamını işverenin karşıladığı görülmüştür. Bu madde başlığı altında aynı zamanda izne çıkan işçiye belirlenmiş olan nakdi yardımın verilmesi şeklinde de düzenleme bulunmaktadır. Genel işler iş kolundaki sözleşmelerin 7'sinde bu maddeye rastlanmıştır. Deniz iş kolunda incelenmiş sözleşmelerin ise 1 tanesinde izne çıkan işçiye ücretli izin yardımı verildiği görülmüştür.

Sağlıklı Yaşamı Teşvik ve Sosyal Yaşam: Bu madde başlığı incelenen toplam 42 sözleşmeden sadece genel işler iş kolundaki sözleşmelerde görülmüştür. Sağlıklı yaşamı teşvik etmek amacıyla işverenin; futbol, basketbol, voleybol vb. spor aktivitelerini işyerinde işçiler için uygun ortamı oluşturduğu ya da düzenlediği bu maddede görülmüştür. Sosyal yaşamı desteklemek amacıyla varsa eğer işyerinin dinlenme tesislerini işçi ve ailelerin dinlenmeleri için tahsis etmesi de bu maddede düzenlenmiştir. Aynı zamanda sigara, iki ve uyuşturucu gibi maddelerin kullanımının sonlandırılması için de teşvik edici ayni ve nakdi destekler bu başlık altında görülmüştür. İncelenen sözleşmelerin 8'inde bu başlığa rastlanmıştır.

Hatıra Ormanlarının Kurulması: Orman sahalarını genişletmek ve evre değerlerini korumak, toprak, su ve bitki arasında bozulan dengeyi kurmak amacıyla işverenlerin işçiler için orman kurmasını teşvik eden bir madde olduğu görülmüştür. Genel işler iş kolunda incelenen sözleşmelerin 7'sinde bu madde başlığına yer verilirken deniz iş kolundaki sözleşmelerde böyle bir maddeye rastlanmamıştır. Genel işler iş kolundaki işverenlerin ormanlaştırılacak alanlarının olması halinde de işçilerin hatıra ormanı kurması için alanı onlara tahsis etmesinin toplu sözleşme ile imza altına alındığı görülmüştür.

Eşitlik Maddesi: Genel işler iş kolunda incelenen sözleşmelerde eşit işe eşit ücret ilkesi sözleşmelerde ücret maddesi altında yer almış olsa da ayrı bir başlık olarak verildiği görülmemiştir. Deniz iş kolunda incelenen sözleşme-

lerin 10 tanesinde eşitlik maddesine rastlanmıştır. Bu madde içerisinde işveren ya da işveren vekilinin komutasında çalışan işçilerin her biri için eşit davranılacağı, hiçbir işçi için din, dil, ırk, renk, cinsiyet, politik görüş ve geldiği yerdeki etnik unsurlarından dolayı hiçbir şekilde farklı davranılmayacağı ve farklı ücretlendirmede bulunulamayacağına dair sosyal dışlamayı önleyici madde bulunmaktadır.

TARTIŞMA

İncelenen toplu iş sözleşmelerinde sosyal hizmetle ilişkili olarak değerlendirilen maddeler “ücrete ilişkin ve ücret dışı” olmak üzere iki ayrı kategori altında incelenmiştir. Yapılan incelemelerde genellikle işçinin ilişkili olduğu sistemler ve bu sistemlerin birbirleriyle olan ilişkileri göz önünde bulundurulmuştur. Genelci sosyal hizmet yaklaşımına göre, kişisel ve kolektif sorunlar karşılıklı etkileşim halindedir ve insan sisteminin işleyişini en üst düzeye çıkarabilmek için insanların ilişkili olduğu; toplum, topluluk, aileler ve bireyler gibi sistemlerin de hesaba katılması gerekmektedir (Miley, O’Melia ve DuBois, 2017, s.7).

Ücrete ilişkin maddelerin içerisinde yer alan yardımlar sendikaların, işçilerin ailelerini de dikkate aldıklarının göstergesidir. Ancak aile ile ilgili yardımlar yalnızca “nakdi” yardımlar olarak düşünülmüştür. Aile ile ilgili maddelerin yalnızca ücret çerçevesinde ele alınması, genelci sosyal hizmet yaklaşımına uymamaktadır. Öyle ki genelci sosyal hizmet yaklaşımının sistem teorisine göre aile; okul, iş yeri, mahalle, toplum gibi tüm diğer sistemlerin merkezinde yer almaktadır (Gitterman ve Germain, 2008, s.97). Tüm diğer sistemlerin merkezinde yer alan bir sistemin de yalnızca ücret üzerinden iyileştirilmesi pek mümkün olmayabilir. Aileler, kuralları, sınırları ve ilişkileri olan bir ana sistemdir. Ailenin bir üyesi olumsuz bir deneyim yaşadığında bu diğer üyeleri de etkileyecektir (Minuchin, 1974, s.27). Dolayısıyla ailenin çalışan bireyinin iş kaynaklı yaşadığı herhangi bir sorun beraberinde ailesini ve ilişkili olduğu sistemleri olumsuz etkileyebilir.

İşçilerin var olan problemlerini ortaya koymanın en iyi yolu işçiyi çevresi içinde ele almaktır. “Çevresi içinde birey” görüşüne dayanan genelci sosyal hizmet yaklaşımının ekolojik teorisine göre, işçileri doğru değerlendirmek için onların kişisel, ailevi ve toplumsal sorunlarını da hesaba katmak gerekmektedir (Langer ve Lietz, 2014, s.30). Genelci sosyal hizmet yaklaşımı sayesinde işçiyle ilgili yapılacaklar “bütüncül” şekilde ele alındığında, aile sistemini de olumlu etkileyecektir (Minuchin, 1974, s.28). İncelenen maddelerin istatistiki olarak yetersiz bulunmasından hareketle genelci sosyal hizmet yaklaşımı ile toplu iş sözleşmeleri maddelerinin genel olarak paralel olmadığı söylenebilir.

Ücrete ilişkin maddelerde aile ve işçi ile ilgili yalnızca nakdi yardımlar bulunmaktadır. Ancak işçinin ya da ailesinin psiko-sosyal sorunları da olabilir.

Bunlarla ilgili olarak iŖyerinde sosyal hizmetin bir yöntemi olan ‐alıŖan destek programları” oluŖturulabilir. İŖilerin var olan ailevi, yasal, ekonomik ve iŖ kaynaklı sorunlarına çözümler arayan alıŖan destek programları (Att-ridge, 2012, s.442) var olan sorunların çözülmesinde etkili olabilir. Öyle ki Altun (2019), yaptığı alıŖmada iŖyerinde sosyal hizmet uygulamalarının alıŖanların iŖ tatmini ve örgütsel bağlılığı üzerinde olumlu etki yarattığını tespit etmiŖtir. Toplu iŖ szleŖmelerinde bu konuya dair var olan eksiklik göze çarpmaktadır.

Toplu iŖ szleŖmelerinde ölüm yardımı, engelli iŖi ve çocuğuna yapılan yardım, tabii afet yardımı gibi yeri olan yardımlar ise sosyal yaŖamın içerisinde bulunan risklere karŖı iŖinin dŖnldėnn ve korunduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak ilgili maddelerin her szleŖmede bulunmaması ve bulunduğu szleŖmelerde de kısıtlı imkanlar sunması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Özellikle engellilik ile ilgili maddenin tüm szleŖmelerin yalnızca nde bulunması ve yine bu konuya dair çözümün nakdi olarak dŖnlmesi de eksikliğin bir diğer göstergesi olarak değerlendirilebilir. İŖilerin çocuklarının engelinin yanı sıra, yaptıkları iŖin yarattığı eŖitli risk unsurları iŖilerde de fiziksel, zihinsel ya da ruhsal eŖitli engellerin oluŖmasına sebep olabilir. İŖi sendikaları, iŖiler için güvenli ve sağlıklı bir iŖ ortamının oluŖturulmasında toplu iŖ szleŖmeleri ile etkin rol oynayabilirler. Zira güvenli olmayan koŖulların oluŖturabileceėi engellilik durumları, iŖilerin iŖlerinden ziyade biyo-psiko-sosyal sağlıklarını kaybetmelerine neden olabilir (Schurman, vd., 1999, s.121). Bunun yanı sıra engelli iŖilerin haklarının savunulması da iŖi sendikalarının görevlerinden biri olarak dŖnlebilir. Sendikaların bunu yaparken toplu iŖ szleŖmelerinde engelli iŖilerin kiŖisel, çevresel ve ailevi koŖullarını, yaŖam standartlarını, gerekli bakım Ŗartlarını göz önünde bulundurarak hareket etmeleri beklenebilir (Stokols, Pelletier ve Fielding, 1996, s.141). Genelci sosyal hizmetin barındırdığı ekolojik bakıŖ açısı burada faydalı olabilir. Zira mikro boyutta iŖi, mezo boyutta iŖinin ailesi ve makro boyutta toplum ya da devlet bu durumdan olumsuz etkilenebilir (Pardeck, 1988, s.133). Dolayısıyla ilgili konuya daha fazla zen gösterilmesi, koruyucu-önleyici sosyal hizmet uygulamalarının toplu iŖ szleŖmelerine eklenmesi ile mümkün olabilir. Koruyucu-nleyici sosyal hizmet uygulamaları ile toplu iŖ szleŖmesinin amaçlarının uyuŖtuėu yorumu yapılabilir.

Ayrıca olağan üstü durumlar olarak adlandırılabilen ölüm, tabii afet, engellilik gibi hususlarda yalnızca nakdi yardım ya da mazeret/ücretli/ücretsiz izin verilmesi yetersiz olarak dŖnlebilir. Zira iŖinin ölümüyle eŖi veya çocuğu bir yoksunluk yaŖayabilir, tabii afetler krize sebep olabilir ya da engellilik durumunda hayata katılım kısıtlanabilir. Böyle durumlarda mağdur olan iŖiyi ya da çevresini göz ardı etmek sorunların daha da büyümesine sebep olabilir. Tüm bu koŖullarda genelci sosyal hizmet yaklaşımının benimsediği güçlendirme yaklaşımı kullanılabilir. İnsanların keŖfedilmeyen, ortaya koyulamayan bazı yetenek ya da glerinin olduğu grŖne dayanan bu yaklaşım

ile (Miley, O'Melia ve DuBois, 2017, s.70) mağdur olan taraf için bir müdahale planı oluşturulabilir. Güçlendirme kişisel, kişiler arası ve sosyo-politik uygulamaları içermesi ile olağan üstü durumlarda kullanıldığında duygusal yıkımları kompanse edebilir (Parsons, 2008, s.123). Yine ilgili durumlarda psiko-sosyal desteğin de göz ardı edilmesi sorunları büyütebilir. Buradan hareketle toplu iş sözleşmelerinin ilgili maddeleri ile güçlendirme yaklaşımının paralel olmadığı söylenebilir.

Bunların yanı sıra ücret dışı maddelerde bulunan dini görevlerin ifası maddesinin her sözleşmede olmasa da sosyal hizmetin din, dil, ırk ayrımı olmaksızın, farklılıklara saygıyı vurgulayan (International Federation of Social Work, 2014), tanımıyla uyduğuna söylemek mümkündür.

Dinlenme yardımı, sağlıklı yaşamı teşvik ve sosyal yaşam ve hatıra ormanlarının kurulması maddeleri her sözleşmede olmasa da sendikanın işçiyi ve işçinin iş dışı yaşamını gözettiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ekolojik kurama göre, işçilerin psiko-sosyal çevreleri ile doğal çevrelerinin iyiliği hayat kalitelerini belirler (Derezotes, 1999, s.5). Buradan hareketle ilgili maddeler ile ekolojik kuramın vurguladığı, kültürel ve çevresel faktörlerin uyum içinde olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇLAR

21 tane genel işler işkolunda ve 21 tane deniz işkolunda olmak üzere toplam 42 toplu iş sözleşmesi incelenmiştir. Yapılan incelemelerde genel olarak işçinin ilişkili olduğu sistemler ve bu sistemlerin birbirleriyle olan bağlantılarının göz önünde bulundurulduğu ancak bu bağlantıların, elde edilen istatistiki verilere göre genel işler iş kolunun psiko-sosyal yönden, deniz iş kolunun ise hem psiko-sosyal yönden hem de sosyo-ekonomik yönden yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

Ücrete ilişkin olan aile yardımı, çocuk yardımı, evlenme yardımı, doğum yardımı, bayram yardımı, sünnet yardımı, öğrenim yardımı gibi yardımlara dair maddeler, işverenin ve sendikanın işçiyi yalnızca iş ortamından ibaret görmediğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu husus yalnızca ekonomik boyutuyla ele alınmıştır.

Deniz iş kolundaki toplu iş sözleşmelerinde daha çok işin düzenlenmesine yönelik maddeler yer alırken, genel işler iş kolundaki sözleşmelerde işçinin sosyal haklarını artırıcı ve işveren karşısında daha güçlü olmasını sağlayan maddelerin yer aldığı görülmektedir.

Deniz iş kolundaki sözleşmelerde işin tehlikeli olmasından dolayı gemi içerisinde ve işin yürütümü sırasında olabilecek risklere karşı işçilerin yapması gerekenler ve iş saatlerinin bu durumlar çerçevesinde düzenlenmesi konuları sözleşmelerde önemli yer edinmiştir. Genel iş kolundaki işlerin deniz işkolundaki işlere göre daha az tehlikeli olmasından dolayı işin düzenlenmesine ve karşılaşılan risklere karşı yapılacak eylem planlarına sözleşmelerde çok fazla yer verilmediği görülmektedir.

Deniz işkolundaki işçilerin çalışmaya başladıkları andan itibaren neredeyse her gün denizde bulunmalarından dolayı, sağlık açısından herhangi bir sorun yaşadıklarında bu durumun giderilmesi konusunda toplu iş sözleşmelerinde gerek sağlık ekipmanlarının bulundurulması gerekse sağlık personeli istihdamı ve aynı zamanda işçinin hastaneye sevkini sağlayacak fonksiyonlara geniş yer verilmiştir. Ancak genel işler iş kolundaki işçilerin bu durumlarla karşılaşması durumuna karşı sözleşmelerde sadece hastalık izni ya da raporlu mazeret izni maddeleri kısa olarak yer almıştır.

İki iş kolunun toplu iş sözleşmeleri arasındaki farkların en büyüğü, deniz işkolundaki sözleşmelerde işçi sadece iş Şartları üzerinden ele alınmış ve sadece işverenler işçiyi gemide çalıştığı hali ile değerlendirmişlerdir; ancak genel işler işkolunda işçi sadece işyerinden ibaret görülmemiş iş dışındaki yaşamına dair de ailesi ile alakalı olan maddeler, işçinin çevresi ve toplumla alakalı olan maddelerde toplu iş sözleşmesi maddeleri arasında önemli yer edinmiştir.

Ayrıca işçilerin boş zaman kurumunu daha iyi değerlendirebilmeleri için, zihinsel ve fiziksel yorgunluklarını giderebilecekleri hobi ya da uğraşların eksikliği göze çarpmaktadır.

Sonuc itibarıyla, iki iş kolunda da imzalanan toplu iş sözleşmelerinde bir sosyal hizmet bakış açısı eksikliğinden bahsetmek mümkündür. Sosyal hizmetle ilgili maddelerin sıklık olarak iyi ancak nitelik olarak sosyal hizmet bakış açısını yansıtma hususunda eksik olduğu tespit edilmiştir.

ÖNERİLER

Yapılacak sözleşmelerde işçilerin ilişkili olduğu aile, toplum, sosyal evre gibi sistemlerin hesaba katılması faydalı olabilir.

İşçinin iş dışı yaşamıyla ilgili maddelerin yalnızca “nakdi” boyutta olmaması gerekir. Buradan hareketle sendika ve işveren iş birliği ile işçilerin psiko-sosyal durumları da gözetilmeli ve gerekli destekler sağlanmalıdır.

İşçinin karşılaşabileceği sosyal risklere karşı toplu iş sözleşmelerine daha fazla korunma maddesi eklenmelidir. Aynı zamanda bu maddeler tüm sözleşmelerde yer almalıdır.

Toplu iş sözleşmesi görüşmelerinde işçilerin psiko-sosyal yönlerine dair sosyal hizmet bakış açısı gerekebilir. Bu yüzden sendikalarda sosyal hizmet uzmanları istihdam edilmeli ya da toplu iş sözleşmesi uzmanlarına sosyal hizmet bakış açısına dair eğitimler verilmelidir.

İşçinin engellilik, ölüm vb. gibi sosyal risklerle karşılaştığında kendisine ve ailesine psikolojik destek verilmesi hem işçilerin hem de ailelerinin güçlendirilmesine dair maddeler eklenmelidir.

İşçilerin iş dışı zamanlarını zihinsel ve fiziksel bağlamda verimli geçirebilecekleri hobi ya da uğraş edinmeleri için ortam oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. ve Çamur Duyan, G. (2003). Dünyada sosyal hizmet mesleğinin ortaya çıkışı ve gelişimi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(1), 1-19.
- Alexander, B. L., Lichtenberg, P. ve Brunn, D. (1980). Social workers in unions: a survey. *Social Work*, 25(3), 216-223.
- Altun, F. (2019). *İşyerinde sosyal hizmet uygulamalarının çalışanların iş tatminine ve örgütsel bağlılığına etkisi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ashenberg Straussner, S. L. ve Phillips, N. K. (1988). The relationship between social work and labor unions: A history of strife and cooperation. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 15(1), 105-118.
- Attridge M. (2012). Employee assistance programs: Evidence and current trends. Gatchel R., Schultz I. (ed.) *Handbook of Occupational Health and Wellness*. *Handbooks in Health, Work, and Disability* içinde Springer: Boston, MA.
- Axinn, J. ve Stern, M.J. (2001). *Social welfare: A history of the American response to need* (5. Ed.). Boston: Allyn & Bacon.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Başbuğ, A. (2013). *İş ve hukuk*. Ankara: Binyıl Yayınevi.
- Berg, P., vd. (2013). Collective bargaining and public policy: Pathways to work-family policy adoption in Australia and the United States. *European Management Journal*, 31(5), 495-504.
- Blau, J. ve Abramovitz, A. (2004). *The dynamics of social welfare policy*. New York: Oxford University Press.
- Derezotes, D. S. (1999). *Advanced generalist social work practice*. California: Sage Publications Inc.
- Doellgast, V. ve Benassi, C. (2014). *Collective bargaining* [Electronic version]. <https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/articles/1243> adresinden erişilmiştir.
- Duyan, V., Özgür Sayar, Ö. ve Özbulut, M. (2008). *Sosyal hizmeti tanımak ve anlamak sosyal hizmet uzmanları ve sosyal hizmet alanında çalışanlar için bir rehber*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.
- Gitterman, A. ve Germain, C. B. (2008). *The life model of social work practice: Advances in knowledge and practice* (3. ed.). New York: Columbia University Press.
- Gülbahar, Y. ve Alper, A. (2009). Öğretim teknolojileri alanında yapılan araştırmalar konusunda bir içerik analizi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(2), 93-111.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma Yöntemleri* (5. Baskı). İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Hays, S. ve Boorstin, D. (1997). *The response to industrialism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hayter, S., Fashoyin T. ve Kochan, T. A. (2011). Collective bargaining for the 21st century. *Journal of Industrial Relations*, 53(2), 225-247.

- International Federation of Social Workers. (2014). Global definition of social work. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- İşkolları Ynetmeliği. (2012). *Resmi Gazete* (Sayı: 28502 (Mükerrer)). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121219-8.htm> adresinden erişilmiştir.
- Kanter, R. M. (1977). *Work and family in the United States: A critical review and agenda for research and policy*. New York: Russel Sage Foundation.
- Karger, H. J. (1989). The common and conflicting goals of labor and social work. *Administration in Social Work*, 13(1), 1-17.
- Kurzman, P. A. ve Akabas, S. H. (1981). Industrial social work as an arena for practice. *Social Work*, 26(1), 52-60.
- Langer, C. L. ve Lietz, C. A. (2014). *Applying theory to generalist social work practice a case study approach*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Miley, K. K., O'Melia, M. W. ve DuBois, B. L. (2017). *Generalist social work practice an empowering approach* (8. Ed.). Boston: Pearson Education, Inc.
- Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pardeck, J. T. (1988). An ecological approach for social work practice. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 15(2), 133-142.
- Parsons, R. J. (2008). Empowerment practice. In T. Mizrahi ve L. E. Davis (Eds.). *Encyclopedia of social work: Vol 2* (20. ed., p. 123-126). Washington, DC: NASW Press.
- Reisch, M. (1998). The sociopolitical context and social work method, 1890-1950. *Social Service Review*, 72(2), 161-181.
- Reisch, M. ve Andrews, J. (2001). *The road not taken: A history of radical social work in the United States*. New York: Brunner/Mazel.
- Reisch, M. (2009). Social workers, unions and low wage workers: A historical perspective. *Journal of community practice*, 17(1-2), 50-72.
- Rosenberg, J. ve Rosenberg, S. (2006). Do unions matter? An examination of the historical and contemporary role of labor unions in the social work profession. *Social Work*, 51(4), 295-302.
- Scanlon, E. ve Harding, S. (2005). Social work and labor unions. *Journal of Community Practice*, 13(1), 9-30.
- Schurman, S. J., vd. (1999). The role of unions and collective bargaining in preventing work-related disability. In Thomasson T., Burton, J. F., Hyatt, D. E. (Eds.). *New approaches to disability in the workplace* (p. 121-154). University of Madison-Winconsin: Industrial Relations Research Association.
- Sendikalar ve Toplu İş Szleşmesi Kanunu. (2012). *Resmi Gazete* (Sayı: 28460 (Mükerrer)). <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat-Metin/1.5.6356.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Stokols, D., Pelletier, K. R. ve Fielding, J. E. (1996). The ecology of work and health: Research and policy directions fort he promotion of employee health. *Health Education Quarterly*, 23(2), 137-158.

- Trattner, W. I. (1999). *From poor law to welfare state: A history of social policy in America* (6. Ed.). New York: Free Press.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). *Resmi Gazete* (Sayı: 17863 (Mükerrer)). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.27-09.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi. (2018). *İşkollarındaki işçi sayıları ve sendikaların üye sayılarına ilişkin temmuz 2018 istatistiklerinden yapılan derlemeler*. http://elb.tmseveta.com/media/web_content/2018-temmuz-ay-istatistiklerinin-degerlendirme-sipdf_None_KVL1.pdf adresinden erişilmiştir.
- Wolcott, H. F. (2009). *Writing up qualitative research* (3. ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.